

(ne)ohrožení svobodou

„Bez mravního základu, bez přesvědčení, které není věcí opportunity, okolností a očekávaných výhod, žádná sebelépe technicky vybavená společnost nemůže fungovat.“

Když Jan Patočka psal prohlášení, jehož jsou tato slova součástí, bylo vedení naší společnosti s obecnou morálkou v jasném rozporu. O několik let později padlo a nastala éra demokratická, svobodná a morálně nezávadná (alespoň tak většinou působí). Harmonii a klid jsme ale nenašli a dnes je společnost více rozdělena než kdykoliv předtím v historii. Vede snad svoboda a demokracie automaticky k rozkolu ve společnosti? Potřebujeme jednoho silného a všemocného vůdce, abychom se navzájem neroztrhali? Tomu nechceme věřit („my“ není ironické, já tomu nevěřím). Přesto je nutné se zabývat otázkou, jaké problémy má společnost, kde každý sdílí svůj názor s ostatními, ať ho chtějí slyšet či nikoliv.

1. Morálka a společnost, společnost a morálka

Je-li ale morálka nezbytná pro fungování společnosti, kde se bere ona sama? Jsou nám morální pravidla dáována vyšší mocí? Pramení snad z naší vlastní biologické podstaty a jsou zakódována v našich mozcích? Nebo je přebíráme od společnosti, ve které žijeme? Byť je toto pradávna filozofická otázka, pokusím se pro tuto esej odargumentovat svoji odpověď.

Morální řád existuje ve všech lidských společenstvích. Potřeba rozlišit dobro a zlo je pro nás naprosto přirozená (a dost možná v každém vnímajícím a myslícím tvorovi). Potřebujeme si pro sebe rozlišit, co je bezpečí a co nás ohrožuje, před tím se potom musíme bránit za každou cenu. Když spolu válčí domorodé tradiční kmeny, například na Papui-Nové Guineji (kde jsou nejlépe zdokumentovány), považují údajně členy znepráteleného kmene za „nelidi“, na které se nevztahují morální pravidla ani obyčejný lidský soucit, protože představují nebezpečí, a to vše přesto, že v dobách míru s tím samým kmenem mohou běžně jednat a obchodovat.

Přestože morálka existuje ve všech společnostech, není všude a vždy stejná. Asi nás nepřekvapí, že v lidské historii nalezneme společenská pravidla, která dnes považujeme doslova za nemorální. Myšlenky jako je rovnost všech lidí či omezení moci vládnoucích, které jsou naprosto klíčové pro dnešní (alespoň západní) morálku, jsou rozšířené sotva několik stovek let. Ani dnešní lidé z různých koutů světa se na nejdůležitějších hodnotách

neshodnou. Pro nás, Evropany, to budou svobody jednotlivce a tolerance k ostatním, zatímco třeba v Číně se nejvíce projeví snaha o harmonickou společnost bez viditelného konfliktu a důraz na kolektiv. Taková společenství pak mají výrazně odlišné charakteristiky a způsob myšlení, takže třeba totalitní komunistický (alespoň podle jména) režim, který jsme ve střední Evropě po vyzkoušení odmítli jako nemorální kvůli porušování osobních práv, se v Číně uchytil a drží se, i přes občasné protesty, dodnes. Nechci tvrdit, že rozdílné morální cítění je pro to jediným (a možná ani hlavním) důvodem, poskytuje však možná příhodnější živnou půdu.

I přes výrazné rozdíly však platí některá univerzální pravidla, která budou připadat samozřejmá všem (alespoň) lidským bytostem. Jsou to pravidla, bez kterých by se jakákoliv společnost nejspíše zvrhla v chaos a nebyla by udržitelná na tak dlouho, aby si ji někdo všiml. Například, členové všech společenství se shodnou na tom, že se nemáme navzájem bezdůvodně zabíjet. Společnost, kde toto pravidlo neplatí, by asi dlouho nepřežila. Nicméně se opět najdou rozdíly v přesném vnímání tohoto omezení. V již zmiňovaných tradičních společnostech je validním důvodem pro oprávněnou krevní mstu i krádež prasat, zatímco my si dokážeme ospravedlnit vzetí něčího života jen ohrožením jiného lidského života (ideálně jiných lidských životů). Morálka tedy ve společnosti hraje funkci ochrannou a stabilizační, snaží se udržet její členy ve stavu, ve kterém spolu mohou žít, a zabraňuje společnosti, aby se příliš měnila.

Přestože je to většinou v sociálních vědách (z pohledu přírodovědců, jako jsem já) nepopulární, přirovnal bych tyto jevy k evoluční teorii. Společnost „diktuje“ svým členům morální pravidla, která mají danou společnost udržet. Nepodaří-li se jim to a společnost zanikne nebo se příliš změní, zanikne s ní i morální řád. V průběhu věků se tak vybraly morálky, které své společnosti udrží tak stabilní a spokojené, jak je to jen možné. Proto si myslím, že morálku lidé přebírají od svého společenství a i když mohou existovat rozpory mezi osobní a společnou morálku, v celkovém měřítku jsou většinou minimální.

2. Demokracie a konflikt

Jestliže je pojem lidských práv ztělesněním morálky v právním systému, jak píše Patočka, měla by tato práva plnit ve společnosti podobný úkol. Měla by udržet společnost v podobě, v jaké ji známe a chceme. V průběhu věků si Evropa vybuodovala tradici individuality a tomu odpovídá i náš morální systém. Klade důraz na svobodu, volnost rozhodování, neomezený

přístup k informacím a ochranu jednotlivce před ostatními i před systémem samým. Naše společnost je demokratická, takže shoda většiny obyvatel ji může změnit.

Tímto je demokracie, vyplývající z našich morálních principů, v rámci mravní evoluce unikátní: není to systém, jak současnou společnost zachovat a zakonzervovat, ale jak ji měnit. Není divu, že v Evropě začala být populární v době dosud nevídaného a stále se zrychlujícího technologického pokroku, kdy se celá společnost musela přizpůsobovat rychlým změnám v časových obdobích kratších, než jsou životy panovníků. (Ve svém evolučním přirovnání bych mohl načrtnout paralelu s člověkem, který byl speciální tím, že se nespecializoval vůbec na nic, ale dokázal se přizpůsobit (téměř) všemu. I když nyní to trochu vypadá, že lidstvo samo pro něj bude dosti tvrdý oříšek. Lze se zamýšlet, co to znamená pro demokracii?)

Tato flexibilita demokracie ale byla draze vykoupena. Tím, že směřování společnosti není pevně dáno, jsme ztratili velký kus stability a jistoty, kterými oplývají společnosti založené na zachovávaní. Nabízí se klasická otázka, zda snad není plně v duchu demokratických principů, když si lidé zvolí konec demokracie? S neustálou možností změny je propojen ještě jeden společenský jev. Jelikož je demokracie založena na rozhodnutí (většiny) lidí, svádí o ně uchazeči o pozice moci neustálý boj. Tím nevyhnutelně vzniká konflikt, a to nejen mezi soupeřícími stranami, ale v samotné společnosti, která se mezi nimi musí rozhodovat. Společnost demokratická tak nikdy nemůže být společností plně harmonickou, protože naprostý souhlas všech členů popírá samotnou základní myšlenku demokracie.

Konflikt nemusí být sám od sebe negativní. Konflikt nás podněcuje, pobízí nás ze sebe vydat to nejlepší a zároveň nás nutí hledat kompromisy a nová řešení. Podle mnoha historiků vedla právě evropská tradice konfliktu (mezi církví a světskou mocí, mezi panovníkem a stavy) k jejímu rychlému rozvoji v několika posledních stoletích a k tomu, že přinejmenším na čas dominovala západní společnost světu. Konflikt tedy může být konstruktivní, ale také destruktivní - podívejme se na kteroukoliv válku. (I když nemohu popřít, že velké množství převratných technologií bylo vyvinuto právě pro armádu.) I když není konflikt ve společnosti otevřený, vede v ní k odcizení a narušení dialogu, zvláště mají-li některé stálé skupiny lidí opačný názor na více společenských problémů.

Klíčovou hodnotou k udržení demokracie je svoboda slova. Jak by lidé mohli řídit osud společnosti, kdyby nemohli vyjádřit svůj názor? Jak by se mohli svobodně a správně rozhodnout, kdyby jim bylo zamezeno v přístupu k informacím? Volnost projevu je také

nezbytná pro vedení konstruktivního konfliktu nenásilnou a civilizovanou formou. Odvrácenou stranou samozřejmě je, že úplná svoboda slova neznamena pouze neomezený přístup k pravdě, ale také neomezené šíření lží. To je ale cena, kterou jsme ochotni ve jménu rovného dialogu přijmout, věříce, že členové společnosti si informace ověří a lžím nenaletí. Jak moc máme pravdu nechám na posouzení čtenáři, nicméně historie nám vždy ukazovala, že tato cena za to stojí.

3. Polarizace a sociální síť

Co když ale dnes není historie? K polarizaci společnosti dochází, když je rozdělena na stálé tábory, které najdeme na opačných stranách, ať už se podíváme na (téměř) kterýkoliv konflikt, který se ve společnosti vyskytuje. Každý pak zkrátka s někým jiným souhlasí ve všem, nebo ve vůbec ničem. Dochází poté k tomu, že lidé budují svou osobnost na příslušnosti ke svému táboru a přebírají od něj i názory, které by jinak možná nezastávali. Ostatní pak také zařazují do jednoho z táborů, nastává situace „nejsi se mnou, takže jsi proti mně“ a mnoho lidí má pocit, že proto, že nesouhlasí s někým v jedné (byť důležité) věci, byla by málem zrada vlastní osobnosti shodnout se s ním na něčem jiném. I já často zjišťuji, že vidím třeba v politickém spektru ty „dobré,“ ty „přijatelné“ a „nepřijatelné“ a bolí mne, když musím někomu „nepřijatelnému“ dát v něčem za pravdu. Lidé pak bojují téměř do krve kvůli maličkostem (teď už to není takové téma jako dříve, ale stejně jsem za dva dny psaní této eseje slyšel dvě poznámky o ananasu na pizze), které však ani pro ně nejsou doopravdy důležité, ale hledají za nimi hlubší společenský konflikt, a své protivníky pak považují téměř za stejné „nelidi“ jako příslušníci papuánských kmenů.

Těžko si nevšimnout, že společnost je dnes polarizovanější než kdy dříve. Neustálé politické boje, čím dál silnější populismus (který z této situace těží, protože s polarizací jsou spojeny silné emoce, na které může hrát) a obecně nálada ve společnosti jsou stále vyhocenější. V dalších částech se pokusím ukázat, že to může být neopatrným nakládáním se svobodou slova, prozatím bych ale výše zmíněné rád ukázal na příkladu Spojených států amerických. Ty svou dvoustrannou politikou k polarizaci přímo vybízejí, nicméně v posledních letech je nevídaná (a jejich téměř neomezená svoboda slova tomu přinejmenším nezabránila). Útok zfanatizovaného davu na Kapitol 6. ledna 2021 byl tohoto procesu nejviditelnější známkou, vidíme ale znaky i méně (doslova) uřvané. Rozdělení USA na demokraty a republikány je starodávné, dříve však byla spektra jednotlivých stran širší

a poblíž politického středu se občas téměř prolínala (takže umírněnější člen jedné strany mohl být názorově bližší umírněným členům druhé strany než radikálnějším členům té své). V posledních letech se toto ale mění a mezi oběma stranami vzniká stále se rozšiřující mezera. Vypadá to, že existuje nějaký tlak, aby měl každý na vše jasný názor a aby se jakýkoliv republikán neshodl na ničem s kterýmkoliv demokratem. Data (alespoň některá) ukazují, že se situace výrazně zhoršila s rychlým růstem oblíbenosti sociálních sítí a médií. Toto tvrzení se samozřejmě těžko dokazuje, ale pojďme se podívat, proč by tomu tak mohlo být.

Klasická teorie vysvětluje růst polarizace s pomocí sociálních médií vznikem takzvaných „sociálních bublin“ (v angličtině echo chambers) – komunit, kde si lidé navzájem potvrzují své shodné názory a činí je tak stále extrémnějšími. Problém pak nastává, když se potkají členové dvou výrazně odlišných bublin. Nové studie však ukazují, že tato teorie (kterou se nikdy nikdo příliš nenamáhal ověřovat, všichni ji prostě přijali a zařadila se do osnov mediální výchovy) je chybná. Vypadá to, že pro algoritmy sociálních sítí není nejvýhodnější ukazovat nám jen názory, se kterými souhlasíme, ale naopak nás vystavovat těm výrazně odlišným – vztek je jedna z nejsilnějších emocí a udrží nás u obrazovek nejdéle. Nakonec se ukazuje, že v nejsilnější sociální bublině jsme, když nejsme vůbec na internetu. Zároveň, pokud narazíme na internetu na názor, se kterým nesouhlasíme, zařadíme si jeho pisatele okamžitě podle něj k „těm druhým,“ zatímco s našimi známými „v reálném světě“ máme mnohem více možných styčných bodů, takže nás jedna drobná nesrovnalost nepostaví automaticky proti sobě.

Tomuto jevu lze jen těžko zabránit. Nechceme-li omezovat přístup lidí k informacím, budeme vždy nacházet něco, co se nám nelíbí. Jak jsem uvedl v první části, lidská práva jsou ztělesněním morálky v právním režimu. Zdá se ale, že neomezená svoboda slova pomáhá zvyšování polarizace společnosti a tím potenciálně ohrožuje demokracii. Uvědomuji si, že to poněkud přeháním, nicméně jde o zajímavou úvahu. Je morálně správné omezit lidská práva, abychom zabránili rozvratu společnosti? Nebo to vždy povede jen a pouze k další totalitě? Je demokracie ve své podstatě neudržitelná? Nevím, neznám tyto odpovědi a pokud máte systémové řešení tohoto problému (a jste obecně slušný a rozumný člověk) máte můj hlas v příštích volbách.

Na osobní úrovni nicméně naděje existuje vždycky.. Jak jsem popsal, problém polarizace společnosti ve velkém vyplývá z naší přirozené neschopnosti nesouhlasit s někým jen

Částečně. Je tedy důležité, až příště budeme s někým nesouhlasit, jít tvrdě proti svým tendencím a neoznačit ho za jednoho z „těch druhých,“ nýbrž uznat, že i když se v tomto rozhovoru samozřejmě neomluvitelně mylí, při jiné debatě se můžeme sejít na stejné straně barikády.